

„P I S A N I K A M E N“

Malobrojnu grupu latinskih natpisa čine tzv „terminacijski“ kameni spomenici, što su u toku rimske vlasti bili postavljeni na odbačanim mjestima, određujući svojim položajem ključne točke na spornom dijelu granice između dvije susjedne plemenske zajednice.

Od 27 dosad objavljenih terminacijskih spomenika što pripadaju rimskoj provinciji Dalmaciji, najviše ih se zateklo na priobalnom području, posebno na tlu negdašnje Liburnije.

Od tih 27 dosad objavljenih kamenih spomenika, zvanih kod nas i „kameni međaši“, mi bismo pokušali prokomentirati i objasniti davno poznati terminacijski spomenik s visokog Velebita, što ga naš narod ne bez razloga naziva Pisani Kamen¹. Sada je udaljen 1200 metara od izvora Begovače i 27 metara južno (lijevo) od šumskog puta što se od izvora Begovače postepeno uzdiže prema Ledenoj Dragi. Nalazi se na približnoj visini od 950 metara iznad mora.

Sam Pisani Kamen je velika stijena od bijelog vapnenca, teška oko 200 tona, odvaljena od strmih litica stjenovite Kite (kota 1282 m). Na toj odvaljenoj stijeni uklesan je rustikalani natpis u pet paralelnih redova i 178 centimetara površ sadašnje razine tla. Ako zanemarimo manje važna oštećenja možemo kazati da je natpis sačuvan u cjelini. Na natpisu piše:

EX CONVENTIONE FINIS
INTER ORTOPLINOS ET PARE
NTINOS ADITVS AD AQVAM
[V]IVAM² ORTOPLINIS PAS(s)VS
5 D LATVS I

Dosadnji autori nisu uočili, da se ovdje ne radi samo o jednoj, već o dvije, istina, međusobno zavisne konvencije. To je bila ne mala smetnja za dublju analizu i potpunije shvaćanje tog u nas jedinstvenog

¹ Natpis je prvi objavio J. BRUNŠMID, *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije*, podnaslov: *Međašnji kamen između Ortoplina i Parentina*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, n.s. 3, Zagreb 1898/99, 174—177.

² U prvoj objavi J. BRUNŠMID, sp. dj. 175, čita početak četvrtog reda natpisa „quam“, a rimski broj „I“ na kraju petog reda čita „primum“.

rimskoprovincijalnog, ekonomskopolitičkog i teritorijalnopravnog dokumenta³.

Prva konvencija:

„EX CONVENTIONE FINIS INTER ORTOPLINOS ET PARENTINOS“.

U prijevodu: Ugovorena granica između Ortoplina i Parentina. Misli se, ovdje je, ili ovuda prolazi ugovorena granica, što već sama stijena ne samo s natpisom, već i svojim položajem potvrđuje.

Druga konvencija:

Za razliku od prvog ugovora koji je lapidarno jasan i jednoznačno određen, druga rečenica, a po našem sudu i druga konvencija, nije s pravne pa ni misaone strane dovoljno jasna. Tome se i nije čuditi ako uzmemo u obzir naglašenu sažetost lapidarnih tekstova, kao i umjesnu pretpostavku, da je prije uklesivanja obiju konvencija, a one su za ta dva ilirska plemena bile pisani Zakon, zasijedalo neko vijeće pretstavnika obiju zavađenih strana, kojima je bio jasan ne samo predmet spora, već i uglavljeno, odnosno iznuđeno rješenje.

Izraz: ADITVS AD AQVAM VIVAM ORTOPLINIS⁴. . . u prijevodu: Pristup do žive vode Ortoplinima, ili još bolje, za Ortopline . . . jednoznačno određuje, da se radi o ugovorenom pravu što dozvoljava Ortoplinima da mogu pristupiti do žive vode što se nalazila s druge strane granice, na teritoriju susjednog plemena Parentina.

Ostao je sporan završetak druge konvencije: . . . ORTOPLINIS PASSVS D LATVS I, što se prevodi: . . . za Ortopline koraka 500, u širinu jedan. A to u našem mjernom sustavu iznosi 740 metara i jedan metar i 48 centimetara u širinu⁵.

³ Obradu terminacijskih spomenika s područja rimske provincije Dalmacije, s ciljem da se osvijetli prisutnost i šira djelatnost rimskih legija na ovim stranama vidi u A. BETZ, *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Wien 1938, A. JAGENTEUFEL, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Wien 1958. Zatim, D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Novi Dolabelin „terminacijski“ natpis iz okolice Jablanca*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija, sv. 3, Zagreb 1968, 63, slika na tab. I, B. ILAKOVAC, *Vraska regija u rimsko doba*, Radovi Instituta JAZU u Zadru 18, Zadar 1971, 119, J.J. WILKES, *Boundary Stones in Roman Dalmatia*, I. *The Inscriptions*, Arheološki vestnik 25, Ljubljana 1976, 258, Tab. I/2.

⁴ Dvije godine kasnije C. PATSCH, *Die Lika in römische Zeit*, Wien 1900, col. 22, uvjerljivo dopunjuje oštećenu riječ na početku četvrtog reda s [v]ivam, a takvo je čitanje registrirao i CIL III, 15053.

⁵ U drugoj objavi tog natpisa J. BRUNŠMID, *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije*, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva n.s. 5, Zagreb 1901, 99, napušta raniju dopunu oštećene početne riječi u četvrtom redu „quam“ i prihvaća „vivam“, a na kraju petog reda izbacuje brojčani izraz „I“, smatrajući da je kasnije dodan. Time je natpisu dao novi i neuvjerljivi smisao.

Mada je završetak druge konvencije izražen ne samo mjerom, tj. rimskim koracima (*passus*), već i količinom, brojevima petsto i jedan, dakle rječnikom tadanjih mjernika, gromatika i agrimenzora, taj izraz nije do danas bio shvaćen pa ni znanstveno protumačen.

Kako se izraz ... za Ortopline koraka petsto, u širinu jedan (... *Ortoplinis passus quingentos latus unus*) nedvojbeno odnosi na „Pristup do žive vode... (*Aditus ad aquam vivam...*), to rješenje te nepoznanice treba prije svega potražiti u shvaćanju geometarskog izraza: ... petsto koraka, misli se u dužinu, i jedan korak u širinu. A to po našem shvaćanju nije ništa drugo do ono što i piše. Tojest neki ograđeni, limitirani, prostor, dugačak petsto koraka, a širok svega jedan korak.

Odakle bi mogao počimati taj geometarski jasno određen pa stoga i u terenu nužno označeni granični prostor? Nema sumnje, od granice, i to baš od Pisanog Kamena gdje se, kako nas i konfiguracija okoliša upućuje, morao nalaziti i granični prijelaz između ta dva susjedna ilirska plemena i odakle se odbrojavalo petsto koraka u dužinu.

Kuda usmjeriti taj po dimenzijama neobičan limitirani prostor? Očito prema živj vodi koja je i bila glavni predmet spora na tom dijelu međugraničnog prostora.

Stoga držimo, da bi taj ograđeni, limitirani prostor, što se po našoj pretpostavci protezao od graničnog prijelaza u pravcu izvorišta, mogla biti s obje strane markirana pristupna staza, dugačka petsto, a široka svega jedan rimski korak⁶. Dakle, neki pristupni koridor što je moguće bio ograđen od uspravno zabijenih kolaca, međusobno povezanih vodoravnim gredama (*palisade?*).

Polazeći od pretpostavke, da smo u ovim analizama ispravno prepoznali nekoć ograđenu pristupnu stazu što je vodila od graničnog prijelaza u smjeru izvorišta i time riješili spornu nepoznanicu agrimenzovskog izraza „Pristup do žive vode... koraka petsto u širinu jedan“ (*Aditus ad aquam vivam... passus D latus I*) dolazimo i do posljednjeg i najvažnijeg pitanja. Čemu bi mogla služiti tako položena i ograđena staza u odnosu na međugranični prijelaz i izvorište?

Prije toga naglasimo, da su oba ilirska plemena, i liburnski Ortoplini i japodski Parentini bili pretežno stočari. Stočarstvo je bila glavna ekonomska baza njihove egzistencije, što posebno vrijedi za kontinentalne Parentine. A mnogobrojne planinske livade i šumovita velebitska ispaša ostali su do danas posebno pogodni za uzgoj stoke, naročito za sušnih i ljetnih mjeseci. Ali ono, što je na visokim katuništima vapnenačkog velebitskog krša oduvijek manjkalo, bila je zdrava i pitka voda.

Stoga držimo, da je ovim konvencijama prethodio sve veći nesrazmjer između zahtjeva za pitkom vodom za ljude i za stoku obiju plemena, i stvarna kapacitivna mogućnost parentinskog izvora. Ako je izvor

⁶ Tu je misao nabacio C. PATSCH, sp. dj. col 23, ali je nije razradio. U svojoj drugoj objavi Pisanog Kamena, J. BRUNŠMID, sp. dj. 101, nije prihvatio Patschevu ideju.

još nekako i mogao udovoljiti rastućim potrebama sve brojnijeg stočarstva pod uplivom napredne rimske ekonomije, moralo je prije ili kasnije doći do sve većeg zagađenja parentinskog izvora, što se danas nalazi u dnu prostrane livade. A to je pored međuplemenske netrpeljivosti vodilo u konfliktnu situaciju i u krajnjoj liniji onemogućilo Ortoplinima i njihovim stadima da koriste parentinski izvor. Stoga pretpostavljamo, da su ortoplinska stada bila glavni povod čestim međugraničnim sukobima u vezi parentinskog izvora, a ne pastiri i putnici prolaznici.

Braneći interese svoje zajednice i plemenskog vlasništva, Parentini su u tom smislu trebali iznaći takvo rješenje kojim bi, ali samo ortoplinskim stadima, ali ne i njihovim pastirima, bio onemogućen pristup do njihova izvora. Jer, po starom običajnom pravu bilo je nedopustivo uskratiti vodu žednim prolaznicima i strancima. A po našem sudu, obje su konvencije bile ekonomskopolitičko i teritorijalno-pravno rješenje, dakle pisani Zakon o međusobno ugovorenim pravima i obavezama.

Prva konvencija u vezi položaja tog dijela međuplemenske granice, dok se druga konvencija prema našem shvaćanju odnosi na reducirana prava korišćenja parentinskog izvora od strane Ortoplina.

Stoga držimo, da druga konvencija na Pisanom Kamenu indirektno kaže, da k njihovom izvoru, današnjoj Begovači, mogu pristupiti samo ortoplinski stočari, dakle ljudi, a ne i ortoplinska stada. Jer tim 740 metara dugačkim, a niti jedan i po metar širokim koridorom mogli su prema našem sudu prolaziti i međusobno se mimoilaziti samo ljudi, a nikako stoka, pogotovo ne ona krupnijeg zuba.

Zadar.

B. Ilakovac.

S U M M A R Y

B. Ilakovac: „PISANI KAMEN“ („INSCRIBED STONE“)

The inscription on the boundary stone CIL III 15053 consists of two conventions:

1. EX CONVENTIONE FINIS INTER ORTOPLINOS ET PARENTINOS. — The intact position of the stone with the inscription confirms the quondam state of the intertribal boundary between these two Illyrian tribes.

2. ADITVS AD AQVAM VIVAM ORTOPLINIS PASSVS D (— quingentos) LATVS II (= unus). The first part of the convention proves that the Ortoplines were allowed to come to the spring, placed on the territory of the neighbouring tribe of the Parentines.

The end of this convention is a geodetic idiom, which is supposed to be related to the fenced pathway, 740 m long and only 1,48 m wide, which started from the bordering line towards the spring, today called „Begovača“. According to the author that long and narrow path of access was probably built in order to make the approach possible only to people, the shepherds, but not to their herds.